

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Виолета Џонић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 811.163.41:811.161.1'367.355
DOI 10.7251/fil1308127d

МОГУЋНОСТИ ПРЕВОЂЕЊА ЛАКУНА (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

Апстракт: *Полазећи од чињенице да је лакуна специфична лингвистичка појава која је интересовала многе истраживаче, пре свега са свог базичног лексичког аспекта, а упоредо с њим и фразеолошко-паремиолошког и стилистичког, као и лексикографског, желимо да посебно истакнемо проблеме у превођењу које она као таква доноси у контакту сродних или несродних језика. Из тога произлази потреба за подробном анализом преводилачких поступака за превођење лакуна, чији смо преглед покушали да сачинимо на основу већ постојећих преводилачких метода, и то кроз призму руске и српске лингвистичке литературе.*

Кључне речи: *превођење лакуна, транскрипција, транслитерација, међујезичка хомонимија, калкирање, приближни превод, трансформациони превод.*

1.0. Превођење је она област менталне људске делатности кроз коју се и проблем људске комуникације испољава, и то, првенствено, проблем међујезичке комуникације. Наиме, путем превођења се открива феномен лакуна и проблем који оне стварају у међујезичкој комуникацији. Он се, наравно, најпре испољио априори, а онда су проистекла сва теоријска тумачења и покушаји да се објасни шта овај феномен у језику заправо представља.

Неспорно је да лакуна не може бити објашњена, па самим тим ни правилно преведена, без позивања на животну, тј. националну културну стварност у којој је настала. С тим у вези, проблем превођења лакуна, уз међујезичку хомонију, уз проблем превођења поезије – тј. индивидуалног песничког израза, спада међу сложеније проблеме превођења. Зато је овај феномен и изазвао занимање научника, почев од различитог именовања самог феномена, па све до његове

јасне и конкретне дефиниције. Радећи на истраживању и анализи теоријске литературе, дошли смо до закључка да многи аутори не користе термин *лакуна*¹. Многи га посматрају као безеквивалентну лексику, што је већ речено, а многи, вероватно зато што се срећу с нечим посебним и у исто време неистра-

¹ Први пут тај термин користи В. Финк (1960: 10). Под лакуном подразумевамо безеквивалентну лексику која није апсолутно непреводива, осим историографских лакуна које се односе на реалије које представљају културолошке појмове везане за одређену националну културну средину. Лакуне су лингвистичке празнине, не само на лексичком плану већ и на морфолошком, синтаксичком, стилистичком, фразеолошко-паремиолошком, за које постоји могућност попуњавања другим средствима која постоје у неком другом језику, на чијем се плану оне и манифестују. Сматрамо да их не треба посматрати одвојено, већ само у оквиру безеквивалентне лексике са нијансом разлике у манифестовању (смер манифестовања је супротан). – Види В. Илић, „Лакуне као лексикографски и преводилачки проблем на плану руског и српског језика“ (докторска дисертација), Београд, 2010.

Виолета Џонић

женим, иако га примећују, не сматрају потребним ни да га објасне. Без обзира на све те термилошке недоумице и недоречености, многи теоретичари превођења покушали су да предложе бар начине за могуће превођење феномена лакуна.

1.1. У руској литератури о теорији превођења проблемом превођења безеквивалентне лексике (а, наравно, у оквиру ње лакуна, не користећи термин *лакуна*) бавио се Л. С. Бархударов, и то на руско-енглеском плану. Овом приликом даћемо преглед метода превођења које је у својим истраживањима Бархударов издвојио.

1. Први метод је преводилачка транскрипција или транслитерација, која подразумева преносење графичке односно фонетске форме речи средствима језика превода (ЈП).² Ови методи се користе при превођењу властитих имена страног порекла, географских назива, назива различитих компанија, фирми, хотела, часописа и сл. Такође, овај метод се широко користи при превођењу реалија; веома је чест у литератури друштвено-политичког карактера и публицистици, како преводној тако и оригиналној, која описује живот и догађаје у иностранству.

Посебно је значајно ово Бархударовљево мишљење: „К такomu приему нередко прибегают двуязычные словари при передаче безэквивалентной лексики: так, в *Русско-английском словаре* под ред. А. И. Смирницкого слова *борщ*, *щи*, *калач*, *квас*, *рассольник*, *окрошка*, *самовар* передаются как *borshch*, *shi*, *kvass*, *kalatch*, *rassolnik*, *okroshka*, *samovar*, как правило, с последующим пояснением, т. е. описательным переводом“ (Бархударов 1975: 98).

Наравно, овом начину превођења прибегавају и двојезични руско-српски

речници, нпр.: *Русско-сербскохорватский словарь*, у ред. Б. Станковића³, који наводи исте речи на следећи начин:

борщ – кув. боршч (чорба од цвекле и другог поврћа са месом) (стр. 53)

щи – мн. шчи (чорба од купуса и другог поврћа) (стр. 957)

калач – калач (печиво у виду велике переце) (стр. 274)

рассольник – кув. расолник (говеђа или рибља чорба са киселим краставцима) (стр. 730)

окрошка – 1.⁴ окрошка (хладна чорба од кваса с месом и поврћем) (стр. 465)

Ипак, *самовар* и *квас* се не објашњавају, али се даје њихова транслитерација: *самовар* – самовар (стр. 755); *квас* – квас (стр. 283). Понекад је то питање субјективног језичког осећаја састављача речника – да ли се поједина реч толико одомаћила да је не треба објашњавати, већ се у свом изворном облику узима из језика у којем је настала.⁵

У погледу преносења сличних речи у оквиру уметничке литературе, по мишљењу Бархударова, овај се метод ређе користи. Овде нећемо наводити како то изгледа у енглеском преводу, али ћемо навести руски оригинал, јер се не можемо отети утиску о лепоти и аутентичности описа руске ношње, нпр. у приповеци М. Горког *Детинство*, која практично „ври“ од назива руске ношње, а који су заправо лакуне:

„В сундуках у него лежало множество диковинных нарядов: штофные юбки, атласные *душегреи*, шелковые са-

³ Види Изворе под 3.

⁴ Ова реч је само у првом значењу лакуна.

⁵ О томе аутор говори у оквиру одељка „Трансјезичке појаве код лакуна“ своје докторске дисертације „Лакуне као лексикографски и преводилачки проблем на плану руског и српског језика“, Београд, 2010, стр. 200.

² У даљем тексту користићемо скраћенице: ЈП – језик превода и ЈО – језик оригинала.

рафаны, кики и кокошники, шитые жемчугами..." (гл. XI) (Бархударов 1975: 98).⁶

У пракси превођења шездесетих и седамдесетих година прошлог века овај начин превођења био је у експанзији, али пошто су уочени његови недостаци, доста је критикован. Данас је он ређе у употреби и, наравно, закључак је да би га требало користити умерено и у комбинацији с неким другим методама превођења.

2. Други метод је к а л к и р а њ е које се, као метод превођења, састоји у преношењу безеквивалентне лексике на страни језик помоћу замене њених делова – морфема (или речи, кад су у питању синтагме) – њиховим директним језичким еквивалентом. Калкирање се, дакле, обично користи при превођењу сложеница или везаних синтагми. Међутим, треба имати у виду да њихово значење не можемо сводити на значења појединачних компонената, а да се цела вишечлана реч пренесе као скуп тих значења. Услед тога, целокупно значење такве речи остаје „неоткривено“.⁷ Тако, за неприпремљеног читаоца речи попут *заднескамеечник* или *большое жури*⁸ неће ништа значити без ширег објашњења.

Интересантно је објашњење М. Сибиновића у вези с калкирањем на примеру руске речи *подстаканник* и њеног српског еквивалента. Он каже: „Она означава неку 'врсту навлаке с дршком (металне или дрвене) у коју се ставља чаша напуњена врелим чајем'. Пошто се код нас чај не пије тако често као у Русији *подстаканники* код нас нису прављени, тако да ни српски језик нема речи за

означавање тог појма“ (Сибиновић 1983: 87). Међутим, иако ће носилац српског језика схватити о чему се ради, задатак преводиоца је да се послужи прилагођавањем, тј. адаптацијом за реч *подстаканник*, коју ће, ако буде потребно, објаснити у фусноти, напомени или ће се послужити стварањем новог израза у оквиру наше лексике евентуалним буквалним превођењем стране речи. Тај поступак М. Сибиновић назива *калкирањем*. Он га објашњава практичним примером: „У овом случају, пошто руско *стакан* значи чаша, а префикс *под* има исто значење као и у српском, калкирањем би се добило: *подчаша* или *подчашник*“ (Сибиновић 1983: 87). (Нећемо улазити у оцену конкретног решења јер нам је циљ да укажемо само на поступак.)

3. Описни (рус.: описательный, разъяснительный) превод као начин преношења безеквивалентне лексике, према Бархударову, заснива се на „откривању“ значења лексичке јединице језика оригинала (ЈО) помоћу развијених синтагми, које разоткривају битне карактеристике појаве означене одређеном језичком јединицом, тј. уз помоћ њене дефиниције у језику превода (ЈП) (Бархударов 1975: 112).

У поменутом примеру, превод лакуне *подстаканник*, применом описног превођења, како је то нпр. учињено у *Руско-хрватском речнику* Р. Ф. Пољанца и С. М. Мадатове Пољанец, изгледао би овако: *подстаканник* – „дршка за чајну чашу (метална)“, који наводи и М. Сибиновић, или у издању истог речника из 1973. године⁹ „(метални) подметач с дршком за чајну чашу“ (Пољанец 1973: 787). Осим тога, М. Сибиновић наводи још један термин за описни превод – *парафразирање*. Ипак, није тешко уочити да описни превод, иако открива значење аутентичне лексеме, има један озбиљан недостатак: може бити веома

⁶ Наведене реалије аутор сврстава у апсолутне лакуне у ширем смислу или историографске лакуне, као што смо већ објаснили. Види наведену докторску дисертацију.

⁷ Прим. аут.

⁸ *Заднескамеечник* – последњи у свему, неважан, маргиналан; *большое жури* – жири који је састављен од стручних људи различитих специјалистичких области (прев. аут.).

⁹ Види Изворе под 2.

Виолета Џонић

неекономичан и својом дужином оптерећивати превод. Због тога, мада је и он уобичајено средство преношења значења безеквивалентне лексике и лакуна у двојезичним речницима, приликом превођења текстова, посебно из белетристике, његова примена није увек могућа, као уосталом и транслитерација и калкирање. Због тога преводиоци прибегавају комбинацији два метода – транскрипције, односно транслитерације или калкирања, и описног превода који се дају у фусноти или у коментарима. Објаснивши на једном месту пун семантички садржај проблематичне лексеме, преводилац у даљем преводу може да користи или транслитеровану реч или калк у језику превода без поновног објашњавања.

4. Приближни превод или, како га Л. С. Бархударов назива, превод уз помоћ „аналога“, представља преводилачки метод тражења најближег кореспондента по значењу у језику превода (ЈП) за одређену лексичку јединицу у језику оригинала (ЈО) за коју у језику превода нема одговарајућег еквивалента. Иако аналог само приближно преноси садржину одговарајућих руских речи, ипак је он, у случају изостанка прецизних еквивалената у српском језику, у потпуности оправдан уколико даје неку представу о карактеру, о некој специфичној особини предмета или појаве. Тако нпр. за руску реч *душегрея*, *душегрейка* – *Руско-хрватски речник* Р. Ф. Пољанеца и С. М. Мадатове Пољанец даје следећи приближни превод „кратак топао женски капут или врста блузе без рукава“ (Пољанец 1973: 225), или обратно: *вута*, *вутарка* се у *Српскохрватско-руском речнику* И. И. Толстоја¹⁰ тумачи на следећи начин: „пестрый шерстяной передник, юбка, часть женского национального костюма“ (Толстой 1982: 59).

¹⁰ Види Изворе под 4.

Треба имати у виду, приликом превођења помоћу оваквих „аналога“, да они само приближно преносе значење изворне речи и у неким случајевима могу да створе не баш правилну представу о карактеру превођене појаве или предмета.

Због тога искусни преводиоци при коришћењу „аналога“ дају потребна појашњења у коментарима уз превод. Нпр. у руском језику постоје три речи које се односе на разне врсте кола с коњском запрегом, *дрожки* – „мала кола, лаке кочије, кочије на федер“; *тарантас* – „дуга покривена путничка кола, кочије“; *пролётка* – „лака отворена кола или једнопрежна кола са два седишта“. Код превода обухваћених нашом анализом¹¹ налазимо само „кочије“ или „кола“ у сва три случаја. У руском оригиналу се, наравно, мисли на тачно одређена кола, те стога сматрамо да преводи нису потпуни и обавезно треба дати напомену у фусноти или коментарима.

5. Трансформациони превод подразумева да се у низу случајева при превођењу лакуна или безеквивалентне лексике прибегава преради синтаксичке структуре реченице, лексичким заменама с потпуним мењањем значења изворне речи или пак и једном и другом истовремено, тј. лексичко-граматичким преводним трансформацијама. Пример за то је руско-српска морфолошко-синтаксичка лакуна *причастие* и *причастный оборот*. Овакви глаголско-придевски облици у српском језику немају граматички истозначне еквиваленте, тако да се приликом превођења на српски језик користи однострана реченица с речју „который“. Тврдњу ћемо илустровати примером из романа *Подросток* Достојевског и преводима Р. Маројевића и М. Ивковића.

¹¹ Ф. М. Достојевски, *Дечко I, II*, прев. Р. Маројевића и М. Маројевић, Москва, 1992.

„с жившим по той же черной лестнице,
где-то в углу внизу, отставным мичманом
Осетровым...“

(Подросток, 335)

Преводиоци су овако прилагодили
превод српској реченици:

„са бившим морнаричким потпоручником
Осетровом, који је становао на том истом
помоћном улазу, у неком кутку у приземљу...“

(Прев. Р. Маројевића, 2, 102)

„неког Осетрова, који је становао према
дворишту негде доле у углу...“

(Прев. М. Ивковића, 448)

Сличан је пример морфолошка ла-
куна *второй час*.

„Был *второй час* в начале.“

(Подросток, 1, 38)

„Тек је било *прошло један*.“

(Прев. Р. Маројевића, 1, 55)

„Био је *прошао један час после подне*.“

(Прев. М. Ивковића, 1, 57)

Код Ивковића постоји прецизи-
рање „*после подне*“, што може бити ва-
жно, јер се у руском језику не користе
бројеви од 12 до 24 за означавање време-
на у часовима у другом делу дана до
поноћи. Ипак, овде за саму радњу то
није тако битно, јер је из контекста јасно
време њеног вршења, па је довољно и у
српском језику рећи само „*тек је прошао*
један сат“.

Али *второй час, третий час* и сл.,
тј. означавање одређеног сата редним
бројем, односи се на сат који је у току,
значи прву половину сата – дакле, „*по-*
сле један“, „*после два*“.

Уколико основни број стоји у је-
днини с предлогом *к*, има се у виду дру-
га половина текућег сата: *к двум часам*
– означава време између „*пола два* и
два“. Јасно је да постоји разлика у гра-
матичкој форми изражавања овог зна-

чења. Зато је ту понекад потребно обја-
шњење у фусноти.

Определили смо се за овај преглед
преводиначких метода за превођење ла-
куна, као и безеквивалентне лексике
уопште, које даје Л. С. Бархударов, јер
сви други покушаји класификације пре-
водиначких метода у области овог про-
блема полазе од њега. Разлике су, и ако
постоје, минималне. Код свих аутора, у
принципу, у преводиначке методе укљу-
чени су: транслитерација или тран-
скрипција, калкирање, описни и при-
ближни превод. Негде има поклапања,
па ћемо и на то указати.

В. С. Виноградов је, такође, поку-
шао да да преглед преводиначких мето-
да при превођењу лакуна. И он говори о
транскрипцији (транслитерацији), тако-
ђе и о описном преводу, само што кори-
сти термине „перифрастички“, „де-
скриптивни“ и „експликативни“ превод
(рус. *перифрастический, дескриптив-*
ный, экспликативный) (Виноградов
1978: 102). Разлике између ове класи-
фикације преводиначких метода у одно-
су на Бархударовљеву класификацију су
још и тзв. хипонимички превод
(рус. *гипонимический*) и усклађи-
вање (рус. *уподобление*).

Хипонимички превод – за
овај преводиначки метод карактери-
стично је утврђивање еквивалентности
између речи у оригиналу, тј. изворном
језику, која указује на *видску припад-*
ност, тј. припадност по врсти одређеног
појма који дотична лакуна именује у
језику оригинала и речи у језику прево-
да. Томе би у нашој анализи руског и
српског језика одговарали следећи при-
мери:

кашалот – „уљарка (врста кита)“;

коверкот – „коверкот (врста глатке вунене
тканине)“;

баккара – „врста кристалног стакла“.

антерија – „антерия (вид старинной одеж-
ды)“;

Виолета Џонић

ђечерма – „дјечерма (вид незастегивајућегосја жилета, расшитог и разукрашеног блестицама)“.

Треба истаћи да примери обрнуте зависности – када би реч у језику оригинала изражавала генетски појам, а у преводу му одговарао видски појам, тј. по припадности врсти – у анализираном корпусу нису заступљени.

Врло често преводиоци комбинују хипонимички превод и транслитерацију, што се види из наведених примера. Они најпре транскрибују лакуну, а када се следећи пут појави у тексту – наводе њен хипоним.

Усклађивање (рус. уподобление) – овај преводилачки метод је врло сличан хипонимичком преводу. Разлика међу њима је само у томе што „усклађивање“ речи именује појмове међусобно потчињене у односу на генски појам, а не подређени и надређени појам, као што је то било карактеристично за претходно наведени метод, нпр.:

чихирь – „чихир (домаће непреврело кавкаско вино)“

чунџи – „опанци од конопља“

озимче – „зимниј теленок“

Ови преводилачки поступци су веома слични не само међусобно него и са описним и приближним преводом. Зато сматрамо да нема потребе разграничавати их као посебне преводилачке поступке, већ их треба наводити као подврсте описног или, евентуално, приближног превода.

Код С. Влахова и С. Флорина (Влахов, Флорин 1970: 439–440) налазимо већ поменуте преводилачке методе: транскрипција, калк, приближни и описни превод, али и два досад ненавођена, који се разликују само формално: грађење нове речи и усвајање, од којих овај други тешко да бисмо могли да сврстамо у преводилач-

ке поступке. Наиме, образовање нових речи није ништа друго до калкирање. Зато се на овим поступцима не бисмо даље задржавали.

1.2. Код аутора на српском језичком подручју заступљени су исти преводилачки поступци. Већ смо навели пример калкирања, тј. адаптације код М. Сибиновића. Уз то, он говори о различитим моделима превођења уопште, наводећи и теоријски трансформациони модел превођења, који смо већ објаснили и који можемо применити на превођење синтаксичких и морфолошких лакуна. Ту су још и семантички теоријски модел и модел нивоа еквивалентности плана садржаја, који се односе на преводилачке поступке уопште. Како не налазимо њихову применљивост на проблем који истражујемо, нећемо се задржавати на њиховом опису.

М. Стојнић, такође, у својој анализи преводилачких поступака за област лакуна, тј. *праве безеквивалентне лексике* (како их она назива), а која је у пуном смислу те речи ограничена на област *реалија и специфичних реалија* у сваком појединачном језику (Стојнић 1980: 12), издваја три, која се могу свести на: 1. делимичну или поступну транслитерацију; 2. калкирање; 3. приближни превод, о чему је било речи. У вези с тим, она доста говори о превођењу афоризама и фразеологизама, на чему се овде нећемо задржавати.¹²

1.3. На крају овог прегледа најкарактеристичнијих и најприменљивијих поступака превођења лакуна закључујемо да ниједан од њих не може и не треба да се примењује изоловано. У зависности од специфичности саме лакуне, најбоље је комбиновати их, у шта нас је уверила и сама анализа речничког корпуса, као и појединих превода. Ако не желимо да оптерећујемо текст превода додатним објашњењима, треба их

¹² Види т. 2.6. поменуте ауторове дисертације.

увек дати у фусноти или у коментарима уз превод. А уколико је објашњење једном дато, треба наставити даље превођење текста применом транслитерације или калка.

Најзад, извршићемо неку врсту класификације датих преводачких поступака:

1. Транскрипцију (транслитерацију) и калкирање сврстаћемо у основне преводачке поступке у превођењу лакуна, који, уосталом, и остају у тексту превода;

2. Приближни и описни превод уврстићемо у пратеће преводачке поступке, јер они, објашњавајући семантички садржај лакуна, бивају смештени у оквиру коментара уз превод и најчешће нису непосредно укључени у сам текст превода. Тиме никако не желимо да умањимо њихов значај. Управо обрнуто: они су суштински значајнији него прва група преводачких поступака, јер преносе, тј. откривају праву суштину семантичког садржаја.

3. Трансформациони превод искључићемо из ове класификације и сматраћемо га самосталним, јер се не односи на семантичку страну структуре лакуна, већ на синтаксичку и морфолошку. Њега сматрамо применљивим нарочито у превођењу фразеологизама и паремија.

Извори

1. Достоевский, Ф. М. (1947), *Подорожје (роман в трех частях)*, Москва; преводи: М. Ивковић (Ф. М.

Достојевски, Младић, Београд, 1965) и Р. Маројевић, М. Маројевић (Ф. М. Достоевски, *Дечко I и II*, Москва: Дечје новине – Радуга, 1992).

2. *Руско-српскохрватски речник* (1988), у ред. Б. Станковића, Нови Сад – Москва: Матица српска – Русский язык.
3. Полянец, Р. Ф. и С. М. Мадатова Полянец (1973), *Русско-хорватски речник*, Изд. 3-е, Загреб: Школска књига.
4. Толстой, И. И. (1982), *Сербско-хорватско-руски речник*, Москва: Русский язык.

Литература

1. Бархударов, Л. С. (1975), *Језик и превод (вопросы общей и частной теории перевода)*, Москва: Международные отношения.
2. Виноградов, В. С. (1978), *Лексические вопросы перевода художественной прозы*, Москва: Изд. Московского университета.
3. Влахов С. и С. Флорин (1970), „Непереводимое в переводе. Реалии“, *Мастерство перевода*, 432–478.
4. Илић, Виолета (2010), „Лакуне као лексикографски и преводачки проблем на плану руског и српског језика“ (докторска дисертација), Београд.
5. Сибиновић, Миодраг (1983), *Оригинал и превод*, Београд: Привредна штампа.
6. Стојнић, Мила (1980), *О превођењу књижевног текста*, Сарајево: Свјетлост – Завод за уџбенике.

ВОЗМОЖНОСТИ ПЕРЕВОДА ЛАКУН (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКА)

Резюме

На основании уже существующих переводческих методов в русской и сербской лингвистической литературе в настоящей работе нами был представлен обзор способов перевода лакун.

Исходя из того факта, что лакуна является особенным лингвистическим явлением, на ее базовом – лексическом уровне, а рядом с ним фразеологическо-паремиологическом, стилистическом и лексикографическом уровнях, которым интересовались многие исследователи, мы хотели бы, в первую очередь, указать на переводческие проблемы, которые возникают в связи с лакунами как между родственными, так и между неродственными языками. В свете этого появилась идея заняться способами перевода лакун.

violeta.dzonic@filfak.ni.ac.rs